

Ülkemiz Kültür Balıkçılığının Seyri, Balık Tüketimine Etkileri ve Bölgesel Farklılıklar

Adem Yavuz Sönmez Olcay HİSAR Telat YANIK
Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Su Ürünleri Bölümü, Erzurum
email: ayavuzs@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 01.12.2009

Özet: Bu çalışmada ülkemizin son on üç yılını kapsayan kültür balıkçılığı üretim durumları ve balık tüketim durumları derlenmiştir. Ülkemizde kültür balıkçılığı her geçen yıl artış göstermesine karşın toplam su ürünleri üretimi ve kişi başına düşen yıllık balık tüketimi neredeyse yerinde saymaktadır. Ülkemiz konuya ilişkin veriler göz önüne alındığında potansiyelinin çok altında ve dünya ortalamalarının gerisinde kalmıştır. Veriler ışığında yapılan değerlendirme neticesinde hem kültür balıkçılığında potansiyelin yakalanması hem de kişi başına düşen balık tüketim miktarının artırılması adına bir takım öneriler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür Balıkçılığı, Balık Tüketimi

Current progress of fish culture, its effects on fish consumption and Regional differences in Turkey

Abstarct: This research investigates the last 13 years of our country with respect to aquacultural production and fish consumption. Yet fish farms are increasing every year in our country, no changes have been observed in terms of total aquacultural production and fish consumption per capita. Considering its potential our country is too far low its current place and under the world's average values. In light of the data an evaluation was made and some suggestions have been made in aspect of catching poteintial in fish culture and increasing fish consumption.

Key words: Fish culture, Fish consumption

1.Giriş

Kültür balıkçılığı genel anlamda balıkların suni sağımla yumurtalarının alınıp pazarlama safhasına kadar yetiştirilmesi olarak tarif edilebilir. Dünyada kültür balıkçılığının başlangıcı 1780’li yıllarda Alman bilim adamı Jakabin’in alabalıklarda suni döllenmeyi uygulaması ile başlamış ve gelişmiştir. (Aras vd, 1997)

Günümüzde FAO’ya göre su ürünleri yetiştiriciliği dünyanın en hızlı büyüyen gıda sektörü olarak önümüze çıkmaktadır. 1980’de yetiştiricilikle üretilen su ürünleri miktarı 7,4 milyon tondan 1990’da 16,8 milyon tona ve 2002 yılında ise 40 milyon tona ulaşmıştır. Su ürünleri yetiştiriciliği, dünya balıkçılık üretiminin yaklaşık %30’unu karşılamakta ve yılda % 10’dan fazla artarak büyümektedir.(Aydın vd 2005)

Tarımsal üretim kolları arasında oldukça avantajlı bir sektör olan Kültür Balıkçılığı birim iş gücüyle en fazla ve ucuz hayvansal proteinin elde edildiği bir tarım kolu olmasının yanında tarım kolları arasında en fazla gelirin elde edildiği bir iş kolu olması da önemli bir avantajdır. Yine su ürünleri üretim alanlarımız, ormanlık alanlarımızdan daha fazla olup tarıma elverişli alanlarımıza yakındır (Işıklı ve Abay, 1993)

Bu sayılan avantajların yanı sıra daha birçok avantajı olmasına karşın ülkemizde kültür balıkçılığı dünyada birçok ülkeden sonra başlamış ve henüz gerektiği potansiyele ulaşamamıştır.

İlk alabalık çiftliği 1970’lerde, deniz levreği ve çipura işletmesi ise 1985 yılında kurulmuştur. Tabii bu durumun balık tüketimine de oldukça önemli etkileri bulunmaktadır. Türkiye üretim miktarı açısından AB ülkeleri arasında 7. sırada iken kişi başına su ürünleri tüketimi açısından son sıralarda yer almaktadır. Dünya su ürünleri tüketiminin ortalama kişi başına 15 kg, AB ülkelerinde ise 22 kg olduğu dikkate alındığında Türkiye’de kişi başına su ürünleri tüketiminin en az 2-3 kat artırılması gerekmektedir. (Aydın vd 2005)

2.Ülkemizde Su Ürünleri Potansiyeli ve Kültür Balıkçılığının Durumu

Türkiye, su kaynakları bakımından Dünya’nın en şanslı ülkelerinden birisidir. Su ürünleri üretim alanlarımız, ormanlık alanlarımızdan fazla, tarıma elverişli alanlarımıza hemen hemen eşittir. Türkiye'nin tarım alanları 27,7 milyon hektar, ormanlık alan 20,2 milyon hektarken su ürünleri üretim alanları 26,1 milyon hektardır (Tablo 1).

Tablo 1. Tarımsal Üretim Alanları Dağılımı

Üretim Alanı	Miktarı (Milyon Hektar)
Karasal Yüzey Alan	81,9
Ormanlık Alan	20,2
Tarım Alanı	27,7
Su Ürünleri Üretim Alanı	26,1
Marmara Denizi	1,1
Karadeniz, Ege, Akdeniz	23,5
Tabii Göller	1,0
Baraj Gölleri	0,3
Gölet	0,01
Nehir ve Irmak	0,2

Tarım yapılan arazilerin büyük bir kısmının nadasa bırakılarak iki yılda bir ürün alındığını ve tarımsal üretimde toprağın 40–50 cm. derinliğinden ürün almak mümkün olmasına karşın denizlerden 200m. derinliğe kadar olan kısım üretim alanı olarak düşünülürse, Türkiye'nin tarım alanlarından daha geniş bir su ürünleri üretim alanına sahip olduğu anlaşılır. Buna

bağlı olarak karasal üretimde verim maksimum 100 ton/ha olabilirken yetiştiricilikte verim 350 ton/ha olarak hesap edilebilmektedir (TUİK; Anonim, 1995; Demir ve Sönmez 2007).

Bu çerçeveden bakıldığında kültür balıkçılığının ülkemizde çok büyük ölçülerde hemen tüm gıda sektörlerinin başında gelmesi ve dünya ölçeğinde öncü bir yapı göstermesi gerekmektedir.

Fakat Tablo 2’de görüleceği üzere son on üç yılda elde edilen verilere göre artış seyri devam etse de potansiyel açısından değerlendirildiğinde oldukça yavaş ilerlemektedir.

Tablo 2. Ülkemizde 1996–2008 yılları arasında gerçekleşen kültür balıkçılığı üretimi.(TUİK)

Dönemi	Kültür Balıkları Üretimi(Ton)	İçsularda Yetiştiricilik Üretimi(Ton)	Denizlerde Yetiştiricilik Üretimi(Ton)
2008	152 186	66 557	85 629
2007	139 873	59 033	80 840
2006	128 943	56 694	72 249
2005	118 277	48 604	69 673
2004	94 010	44 115	49 895
2003	79 943	40 217	39 726
2002	61 165	34 297	26 868
2001	67 244	37 514	29 730
2000	79 031	43 385	35 646
1999	63 000	37 770	25 230
1998	56 700	33 290	23 410
1997	45 450	27 300	18 150
1996	33 201	17 960	15 241

Tablo 2’ye göz gezdirildiğinde 1996 yılından 2008’e kadar olan üretim miktarlarında her yıl %8-25 arasında değişen bir önceki yıla göre artış kaydedilmiştir. Bu üretimin 2008 yılı itibari ile yaklaşık %40’ı içsulardan yine yaklaşık %60’lık kısmı da denizlerdeki yetiştiricilikten elde edilmiştir. 2008 yılında denizlerde ve iç sularda yetiştiricilik üretimi bir önceki yıla göre % 8,8 oranında artarak yaklaşık 152 bin ton olmuştur. Yetiştirilen en önemli türler iç sularda % 43,32 ile alabalık, denizlerde % 32,37 ile levrek ve % 20,81 ile çipuradır. Bölgesel olarak bakıldığında bu iç su üretiminin çok büyük bir kısmı ülkemizin Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Ülkemizde kurulu olan mevcut İç su tesislerinin çok büyük bir bölümü bu bölgelerde özellikle de Muğla ili ve dolaylarında yoğunlaşmaktadır. Denizsel olarak da yetiştiricilik Ege ve Akdeniz sahillerinde belirginleşmektedir.

Şu anda dünyada 100 milyon tonun üzerindeki su ürünleri üretiminin yaklaşık %15’i yetiştiricilik yoluyla elde edilmektedir. Bu üretimin %90’ı Çin tarafından gerçekleştirilmektedir. Çin’i Hindistan, Japonya, G. Kore ve Filipinler izlemektedir. Bu beş ülkenin toplam üretimi Dünya üretiminin yaklaşık % 80’ini oluşturmaktadır.

Ülkemizde ise 2007 yılı verilerine göre 772.323 tonluk toplam su ürünleri üretimimizin yaklaşık 140 bin tonu, yani yaklaşık %23’lük kısmı kültür yolu ile elde edilmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında kültür balıkçılığımız her geçen yıl gelişme göstermiş olsa da potansiyel açısından oldukça yavaş bir ilerleme olarak görülmektedir. Tabii bunun yansı-

maları dünya ölçeğinde değerlendirildiğinde ülkemizdeki balık tüketimine de önemli ölçülerde etki etmektedir.

3.Ülkemizde Su Ürünleri Tüketimi ve Bölgesel Farklılıklar

Ülkemizde su ürünleri tüketiminin yaklaşık %90'lık kısmı balık tüketimi üzerine incelenmektedir. Tablo 3'te ülkemizin balık tüketimi yıllara göre verilmiştir.

Tablo 3 Ülkemizde 1995–2007 yılları arasında kişi başına su ürünleri tüketimi ve üretim miktarı.(TUİK)

Dönemi	Kişi Başına Tüketilen Su Ürünleri(Kg)	Su Ürünleri Üretimi(Ton)**	Tüketilen Su Ürünleri(Ton)***
2007	8.57	772 323	604 695
2006	8.19	661 991	597 738
2005	7.23	544 773	520 985
2004	7.81	644 492	555 859
2003	6.65	587 715	470 131
2002	6.70	627 847	466 289
2001	7.55	594 977	517 832
2000	7.99	582 376	538 764
1999	7.59	636 824	503 249
1998	8.12	543 900	528 935
1997	7.67	500 260	490 339
1996	8.60	549 646	540 564
1995	9.88	649 200	609 710

**Avlanan Deniz Balıkları, diğer deniz ürünleri ve içsu ürünleri ile kültür balıkçılığı(yetiştiricilik) dahildir.

***İç Tüketim

Tablo 3 incelendiğinde ülkemizde son 13 yılda kişi başına düşen yıllık tüketim miktarı inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. 1995 yılında 9,88kg olarak belirlenen tüketim 2007 yılında 8,57kg olarak tespit edilmiştir. Bu aralıkta muhtelif yıllarda düşüşler ve çıkışlar yaşanmıştır.

Bunun yanı sıra ülkemiz toplam su ürünleri üretimi de tüketimle hemen aynı seyri göstermektedir. Bazı yıllar artarken bazı yıllar üretimde azalma göstermiştir. Bu toplam üretiminin içerisinde balık harici diğer su ürünleri de dahil olmasına karşın toplam üretimin çok küçük bir kısmını oluşturduğu için ihmal edilebilir düzeydedir.

FAO rakamlarına göre dünyada balık tüketimi ortalaması yaklaşık 15kg dolaylarındayken Avrupa ülkelerinde yaklaşık kişi başına 22kg ve bazı Asya ülkelerinde ise 30kg dolaylarında olduğu belirtilmektedir. Bu veriler ışığında ülkemiz 8,5kg'lık ortalama ile genel ortalamanın hemen yarısı kadar geridedir. Fakat genel anlamda ele alındığında toplam su ürünlerimizdeki büyüme son on yılda inişli çıkışlı bir seyir izleyip pek fazla büyümemesine karşın kültür balıkçılığımız Tablo 2'de görüleceği üzere her yıl artmakla beraber on yıl öncesinin yaklaşık 5 katı kadar büyümüştür. Buna karşın tüketim düzeyimiz kişi başına son on yıllık ortalama neredeyse aynı kalmıştır.

Hele hele ülkemizde kişi başı balık tüketimi ortalaması 8,5kg olmasına karşın bu rakam Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde 4kg'ın bile altına düşmektedir. Yine dikkat edileceği üzere kültür balıkçılığının büyümesindeki artışa ivme kazandıran da Ege ve Akdeniz sahillerimizdeki kültür balıkçılığı tesisleşmesinin bir getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada karşımıza çıkan bir diğer hususta özellikle doğu bölgelerinde kişi başına düşen balık tüketiminin ülke ortalamasının yarısının bile altında olmasının en önemli sebeplerinden birisi de toplam üretim içerisinde büyük bir yer kaplayan avcılık yolu ile elde edilen balık türlerinden bu bölgelerin yeterince faydalanamamasıdır. Yine kültür balıkçılığımızın üretim durumu da çok büyük ölçüde bölgesel farklılıklar göstermekte ve kişi başı balık tüketimine oldukça önemli etki etmektedir.

Özellikle bölgesel olarak bakıldığında ülkemizin doğu kısmı kültür balıkçılığı açısından oldukça elverişli kaynaklara sahip olmasına karşın üretim özellikle batı bölgelerimizde yoğunlaşmıştır. Özellikle ülkemizin üç önemli akarsuyu(Karasu, Aras ve Çoruh) ve bunları besleyen kollar Doğu Anadolu bölgemizde bulunmaktadır. Yine ülkemizin en önemli iki akarsuyu Fırat ve Dicle Güney Doğu Anadolu bölgemizedir. Bunlara ek olarak Atatürk barajı gibi çok büyük bir yatırım ve bunun yanında birçok baraj ve göl de bu anılan bölgelerimizde yer almaktadır. Bunlar potansiyel açısından oldukça önemli rakamlara tekabül etmelerine karşın yeterince değerlendirilememektedir. Özellikle doğu bölgelerimizde uzun ve ağır kış şartları ağırlıklı kültürü yapılan alabalık türlerinin uygun ve kısa zamanda pazar boyuna gelememelerine sebebiyet vermekte ve buda ekonomik olarak maliyeti yükseltmektedir. Yine büyük pazarlara uzak oluş maliyeti önemli derecede artırmakta ve buralarda üretimi baltalamaktadır. Bu da doğal olarak kişi başı tüketimi önemli ölçülerde ortalamanın altına itmektedir.

Bir diğer husus bu bölgelerde eğitim düzeyi ve balık tüketim alışkanlığındaki bilinçsizlik olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalar eğitim düzeyi ile balık tüketimi arasında önemli bir ilişki olduğu yönündedir. Yani balıkçılığının insan beslenmesi açısından önemi bu bölgelerde yeterli düzeyde kavranamamış olması da önemli bir sebeptir. Yine bölgenin kalkınmışlık düzeyi de(özellikle gelir düzeyi) etkenlerin başındadır.

4.Sonuç ve Öneriler

Genel anlamda da ele alınsa bölgesel olarak da ele alınsa ülkemizde üretim potansiyelin altında ve kişi başına yıllık balık tüketimi de dünya ortalamasının çok altında görülmektedir. Bu durumun çözülebilmesi açısından bir takım önlemlerin alınması doğru olacaktır.

Genel açıdan ele alındığında ülkemizde kültür balıkçılığı açısından büyük bir organizasyon noksanlığı vardır. Buda bu sektörü kontrol altında tutan yeterli bir birimin olmadığından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sektörün yükselmesi adına en az Tarım Bakanlığı altına bir "Genel Müdürlük" düzeyinde bir yapının oluşturulması gerekmektedir ki yapısal olarak uyum sürecinde bulunduğumuz Avrupa Birliğinin birçok ülkesinde bakanlık düzeyinde temsil edilmektedir.

Konuyla ilgili en büyük noksanlıklardan birisi de Ar-Ge çalışmalarına Kültür Balıkçılığı sektöründe yeterli kaynak aktarılmasındadır. Özellikle ülkemizde kültürü yapılan tür sayısı bakımından değerlendirme yapıldığında oldukça dar bir çerçeve ortaya çıkmaktadır. Kültürü yapılan Çipura, Levrek ve Alabalık haricinde önemli sayılabilecek dördüncü bir tür bulunmamaktadır. Burada bölgesel iklim farklılıkları gözetilerek yerine göre ekonomik değere haiz tür sayısı artırılmalıdır.

Diğer yandan birçok dünya ülkesinde ve AB ülkelerinde artık üretimden elde edilen ham ürünler yerine işlenmiş ürünler tercih edilmeye başlanmaktadır. Hem daha sağlıklı oluşları hem de depolama sürelerinin daha uzun oluşu işlenmiş su ürünlerinin daha istenir olmasını tetiklemektedir ki ülkemizin su ürünleri üretimindeki ihracatının çok büyük kısmı bu tür ürünlerdir. Buradan hareketle ülkemizde işleme tesislerinin artırılması ve buna teşvik edilmesi daha uygun bir yöntem olarak görülmektedir.

Kültür balıkçılığı konusunda bir diğer önlem de bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması adına bölgesel iklim koşullarının gözetilerek üretime teşvik edilmesidir. Yani tesis sayısı ve üretim miktarı bakımından ülkemizin doğusu ile batısı arasında uçurumları ortadan kaldırmak adına bölgesel üretimin teşviki gündeme getirilmelidir. Özellikle ülkemizin doğu bölgeleri kültür balıkçılığında yavru üretimi adına daha uygun görülmekte ve bu bölgeler bu

yönlü değerlendirmeye alınmalıdır. Yine bu bölgeler teşvik programlarında daha fazla gözetilmeli ve bu bölgelerde üretilecek farklı türler ar-ge kapsamına alınmalıdır.

Genel anlamda alınacak bu önlemler doğrultusunda ülkemizde balık tüketme alışkanlığında artış görülmesi muhtemeldir. Takdir edilir ki üretimin artması ile hem daha kolay ulaşabilme imkânı hem de daha ucuz ulaşabilme imkânı doğacaktır.

Balık tüketim alışkanlığının artırılması için balıkçılığının faydalarının halka en iyi şekilde anlatılması adına uygun eğitim ve yayım programları düzenlenip ilgi çekici reklâm, afiş ve broşürlerle desteklenmelidir. Avcılık yoluyla elde edilen deniz balıkları ve denizde kültürü yapılan balıklardan bu bölgelerinde yeterli düzeyde faydalanabilmesi sağlanmalı, bu konuda gerekli olan düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Tabii bu piramidin en başını başta söylendiği gibi ‘‘Organizasyon Noksanlığı’’ oluşturmaktadır.

Tüm bu sayılan önlem ve çözüm yollarından sonra kültür balıkçılığımızın ve buna bağlı olarak balık tüketim miktarımızın dünya seviyesine ulaşmasının sağlanabileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Anonim, 1995. Su Ürünleri ve Su Ürünleri Sanayii. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT, Ö.İ.K. Raporu, 2105, Ankara.
- Aras, M.S., Bircan, R. ve Aras, N.M. 1997. Genel Su Ürünleri ve Balık Üretim Esasları. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları. Erzurum
- Aydın, F., Köksal, G., Demir, N., Bekcan, S., Kırkağaç, M., Gözözoğlu, E., Erbaş, S., Deniz, H., Matlaş, Ö., Arpa, H., 2005. Su Ürünleri Yetiştiriciliği ve Politikalar. Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları. Ankara
- Demir, O. Ve Sönmez A.Y. 2008. Türkiye Su Ürünleri Üretiminin Ekonomik ve Yapısal Analizi. Alnteri Ziraat Bilimler Dergisi. 14(B), s:39-45.
- Işıklı, E. ve Abay, C. 1993. Destekleme Uygulamalarının Tarımsal Yapıya Etkisi. Tarım Haftası’93 Sempozyumu, Ankara.

www.tuik.gov.tr